

І.Г. Галдецька,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

У статті досліджуються особливості педагогічного спілкування у вищому навчальному закладі системи МВС України, проблеми адаптації молодого викладача в педагогічному колективі, формування професіоналізму через психофізіологічний тренінг в педагогічному спілкуванні. Автор вважає, що ці проблеми є взаємопов'язаними та взаємозалежними, а тому розглядає їх у єдності. Звертається увага на розроблення методики культури спілкування, ефективні засоби формування комунікабельності.

Ключові слова: спілкування, вищий навчальний заклад, курсанти, студенти, мовлення.

В статье исследуются особенности педагогического общения в вузе системы МВД Украины, проблемы адаптации молодого преподавателя в педагогическом коллективе, формирование профессионализма через психофизиологический тренинг в педагогическом общении. Автор считает, что эти проблемы являются взаимосвязанными и взаимозависимыми, а поэтому рассматривает их в единстве. Обращается внимание на разработку методики культуры общения, эффективные средства формирования общительности.

Ключевые слова: общение, высшее учебное заведение, курсанты, студенты, речь.

This paper investigates the features of pedagogical communication in the higher school of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the problem of the adaptation of young teachers to the teaching staff, professional formation due to the psychophysiological training in pedagogical communication. The author considers that these issues are interrelated and interdependent, so she considers them in unity. Attention is paid to the development of a culture of communication, the effective methods of the forming sociability.

Keywords: communication, higher school, cadets, students, language.

Глибокі й неоднозначні зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, потребують від молодого педагога ціннісного самовизначення, реалізації гуманістичних та демократичних принципів підвищення рівня його загальнопедагогічної й професійної культури. Молодому педагогу (викладачеві), який вступає в нову, ще не засвоєну ним систему взаємовідносин, необхідно осмислити та вивчити педагогічний досвід, проаналізувати причини труднощів, вміти проектувати шляхи їх подолання, а також прогнозувати результати й наслідки рішень, що приймаються.

Професійна адаптація молодого викладача, як правило, у перші два роки роботи характеризується високою емоційною напругою. У цей період молода людина, яка не так давно сама була студентом, робить чимало помилок, зазнає

постійних невдач. Постійна самокритика й переживання, що всі бачать її помилки в роботі, засуджують, негативно її оцінюють, можуть призвести до стресового стану. Як його подолати? По-перше, допоможуть організованість, самодисципліна й уміння використовувати знання з психолого-педагогічних наук.

Постає питання, що саме повинен знати й уміти молодий викладач, щоб розкрити свої потенційні можливості, розвинути необхідні якості, щоб у майбутньому повною мірою реалізувати свої здібності, знання, досягти професійного успіху, минаючи при цьому конфлікти з оточуючими і з самим собою.

Основна функція ВНЗ системи МВС – формування особистості фахівця. І цій меті повинне бути підпорядковане спілкування викладачів, курсантів, і слухачів. Система педагогічного спілкування в ланці “викладач-студент” якісно відрізняється самим фактом їхнього долучення до загальної професії, а це значною мірою сприяє зняттю вікового бар’єра, що заважає плідній спільній діяльності.

У системі педагогічного спілкування у ВНЗ поєднуються два фактори: взаємини “викладач-студент”; взаємини співробітництва викладача та студента [1, с. 86].

Саме цей соціально-психологічний стрижень надає взаєминам у ВНЗ системи МВС особливої емоційної продуктивності. Без усвідомлення партнерства в діяльності курсантів і слухачів важко втягнути в самостійну роботу, прищепити їм смак до професії, виховати професійну спрямованість особистості в цілому. Найбільш плідний процес виховання і навчання у ВНЗ забезпечується саме надійно вибудованою системою взаємин.

Основні вимоги до відносин “викладач-студент”, “студент-студент” можна сформулювати таким чином [1, с. 87]: взаємодія факторів співробітництва і відомості під час організації виховного процесу; формування духу корпоративності, колегіальності, професійної спільності з викладачами; орієнтація системи педагогічного спілкування на дорослу людину з розвинутою самосвідомістю і тим самим подолання авторитарного виховного впливу; використання професійного інтересу студентів як фактора управління вихованням і навчанням і як основи педагогічної і виховної роботи.

Такий стиль формується під впливом двох найважливіших факторів [2, с. 28]: захопленості наукою, предметом; прагненням перетворити галузь наукового пошуку на матеріал педагогічного впливу, так званого “педагогічного чуття”.

Формування подібного стилю пов’язане з подоланням типового для ВНЗ протиріччя: наука і викладання, на жаль, спрямовані у різні боки. А вони з відцентрових повинні перетворитися в доцентрові сили.

Дійове поєднання наукової і викладацької діяльності є основним у соціально-психологічній структурі педагогічного спілкування. Дружня прихильність, що не переходить у панібратство, загальна захопленість професійними завданнями становлять те емоційне тло, на якому відбувається навчання.

Етико-психологічні основи взаємин викладача ВНЗ системи МВС та курсантів і слухачів складаються поступово. Вони залежать від багатьох причин – життєвого, навчального, суспільного досвіду студентів, традицій інституту, кафебри, педагогічної спрямованості особистості викладача ВНЗ тощо.

Дослідження підтверджують, що молода людина, вступивши до ВНЗ, не відразу стає студентом за своїми психологічними характеристиками. Спочатку відбувається процес адаптації до нових форм навчальної діяльності, контролю, соціального статусу, позначається й відірваність від сім’ї, нові побутові умови. Надзвичайно важливо сформулювати правильну систему взаємин студентів-першокурсників і професорсько-викладацького складу. Неправомірним є перенесення

шкільних відносин між вчителем і учнями до ВНЗ, адже це серйозно шкодить подальшому процесові розгортання відносин студентів і викладачів, а часом і деформує структуру педагогічного спілкування [2, с. 29].

Вища школа висуває високі вимоги до психологічного клімату кафедри, факультету, ВНЗ у цілому в повсякденному педагогічному спілкуванні. Формування власного індивідуального стилю спілкування зі студентами пов'язано з розвитком творчої індивідуальності професорів, доцентів, викладачів.

Важливим завданням викладача-початківця ВНЗ системи МВС є пошук оптимального для цілей виховання власного індивідуального стилю спілкування з курсантами і слухачами. Його виробленню сприяють такі прийоми [3, с. 13]: включення курсантів і слухачів у початкові форми дослідницької діяльності; створення форм спільного спілкування для кращої особистісної соціалізації курсантів і слухачів, участь у засіданнях кафедри, конференціях, лекціях серед населення, виступу в пресі і т.д.; спільна науково-дослідна робота; спільні нерегламентовані, неофіційні контакти, бесіди про науку, мистецтво, професію, книги; участь професорсько-викладацького складу в студентському дозвіллі (огляди, олімпіади, конкурси, "круглі столи" і т.п.).

Педагогічний вплив повинен бути систематичним і безперервним, від навчально орієнтованого переходити до науково-пошукового, від офіційно-регламентованого до неофіційно-довірчого спілкування. Особливі вимоги пред'являються до етико-психологічної основи взаємодії вченого-педагога і студентів. У цьому плані важливу роль відіграють індивідуально-типологічні характеристики чи стиль спілкування.

У стилі спілкування знаходять вираження [4, с. 88]: а) особливості комунікативних можливостей викладача ВНЗ; б) досягнутий рівень взаємин; в) творча індивідуальність викладача; г) особливості студентського колективу.

Стиль спілкування втілює соціально-етичні установки суспільства, ВНЗ, він відбиває особистісний і викладацький рівень педагога, його емоційно-психологічні особливості.

Оптимальний стиль спілкування – це спілкування, що ґрунтується на захопленості викладача та курсантів і слухачів спільною творчою діяльністю, що відображає саму специфіку формування особистості фахівця у ВНЗ системи МВС, і взаємодія соціально-етичних установок педагога й навичок професійно-педагогічного спілкування [4, с. 89].

Студентський потік або група є тим середовищем, що формує викладача. Поза цим середовищем не відбудеться становлення особистості педагога. З метою формування власного стилю, навичок і умінь оптимального педагогічного спілкування в процесі підготовки може бути використаний комунікативний тренінг, що вирішує дві тісно пов'язані між собою завдання [5, с. 94]: вивчення, осмислення й освоєння природи, структури і закономірностей педагогічного спілкування; оволодіння процедурою і "технологією" педагогічної комунікації, розвиток комунікативних здібностей, формування умінь і навичок професійно-педагогічного спілкування.

У педагогіці вищої школи розроблена система тренінгу педагогічного спілкування, що включає в себе вправи, спрямовані на [6, с. 101]: а) практичне оволодіння процедурою і "технологією" педагогічної комунікації на основі відпрацювання найважливіших її елементів; б) цілісна дія – спілкування в заданій педагогічній ситуації на основі всієї структури діяльності педагога.

Перший цикл складається з вправ на формування умінь послідовно діяти в аудиторії ВНЗ, знімати м'язову напругу під час педагогічної роботи, на розвиток

навичок пильної уваги, спостережливості і зосередження. До них відноситься спеціальна група вправ по техніці і культурі мови з використанням магнітофонного запису, завдання, що забезпечують розвиток міміки і пантоміміки, що успішно протікають при застосуванні аудіовізуальної техніки.

Другий цикл – педагогічний тренінг, що включає в себе навчання спілкуванню в типових ситуаціях згідно з конкретними умовами педагогічної діяльності в цьому колективі, розвиток педагогічної уяви, інтуїції, навичок імпровізації, постановки і вирішення комунікативних завдань. До нього входять різноманітні завдання на дії в типових ситуаціях (залік, іспит, семінар), включаючи спеціально інсценовані педагогічні завдання.

Для викладача ВНЗ системи МВС мовлення – це, насамперед, робочий інструмент, засіб повідомлення навчальної інформації аудиторії, але це ще й засіб емоційного впливу, і засіб виховання, у тому числі і формування мовної культури курсантів і слухачів.

Під культурою мови мається на увазі володіння мовними нормами вимови, наголосу і слововживання, а також уміння використовувати виразні мовні засоби в різних умовах спілкування відповідно до його мети і змісту. Одним із критеріїв мовної культури є правильний вибір і вживання граматичних форм та конструкцій відповідно до вимог нормативної граматики, що виконуються на трьох рівнях: на рівні окремих слів, словосполучень і цілих речень [7, с. 71].

Мовні огріхи викладачів ВНЗ системи МВС – явище не настільки рідкісне і не настільки необразливе, як може видатися на перший погляд. Лексичні, граматичні і стилістичні огріхи в мові викладачів сприймаються як норма й автоматично передаються курсантам і слухачам.

Отже, правильні вимова і наголос, вибір граматичних конструкцій, сполучуваність і правильне вживання слів і виразів – невід’ємні якості мовної культури. Але це лише фундамент, на якому вибудовується “будинок” лекторської майстерності викладача, чия мова повинна бути точною і простою, а разом з тим виразною і багатю.

Але багата лексика і відмінна орієнтованість у науковій термінології самі по собі ще не становлять ораторського мистецтва. Необхідні уміння відібрати з особистого запасника потрібні слова й утворити точні фрази, що вірно і дохідливо виражають авторську думку. Варто використовувати все багатство мови, її гнучкість, пластичність, виразність. Тільки при виконанні цих умов мова буде не тільки носієм інформації і засобом спілкування, але і джерелом емоційного і виховного впливу.

Одним з найбільш поширених ораторських прийомів є повтори. Повторення, з одного боку, поглиблює і посилює ораторську думку, розкриває не завжди легко видиму сутність факту чи предмета, з іншого боку, – дає можливість конспектування. Крім того, повтори сприяють концентрації уваги курсантів і слухачів [8, с. 74].

Думка оратора при повторі розвивається від тези до прямого твердження; думка, теза, ідея повторюються з певними інтервалами. Щоб повтори не створювали враження монотонності і не стомлювали курсантів і слухачів, лектор повинен використовувати синоніми, варіантні фрази. Можна будувати їх за принципом градації, тобто такої конструкції повторюваних тез, коли кожна наступна посилює характеристику явища. Повтори й, особливо, градації сприяють запам’ятовуванню і фіксуванню сказаного [8, с. 75].

Добре концентрують увагу курсантів і слухачів риторичні питання і риторичні звертання – ораторські прийоми символічного характеру, що не припу-

скають заздалегідь вербальної реакції аудиторії. Можна в ході лекції використувати і діалогову форму спілкування для закріплення викладеного матеріалу й одержання зворотного зв'язку з аудиторією. У цьому плані досить повчальними є античні джерела, зокрема, знамениті бесіди Сократа і Платона. Спонтанне питання – відповідний прийом, що, на жаль, рідко використовується в навчальній лекції. Вузівські викладачі найчастіше віддають перевагу монологічній мові [9, с. 29].

Справжня ораторська мова незалежно від тематики, призначення лекції, виступу, аудиторії повинна містити елементи художності. Виразність мови – поняття цілком певне. Вона може бути сірою, тьмяною і яскравою, чудовою; сухою і соковитою; бідною, обмеженою і багатою; мертвою, монотонною і емоційною. Ці полярні якості виявляються залежно від ступеня оволодіння мовною культурою.

Емоційність мові додають метафори, порівняння, метонімії, гіперболи. Вони доречні в навчальній лекції, виділяючи на суворому тлі спеціальної інформації окремі її моменти, важкі для сприйняття, і художньо трансформовані з метою фіксації уваги і кращого розуміння [8, с. 81].

У мові викладача ВНЗ можуть успішно використовуватися асоціації, прислів'я, приказки, афоризми, історичні анекдоти і справжні забавні історії із життя відомих вчених за профілем лекції. Вони розділяють “піки уваги”, що настають через кожні 15–20 хвилин, розвивають асоціативне мислення курсантів і слухачів, розширюють їхній кругозір, підвищують рівень загальної культури, впливають на аудиторію. Лектор повинен любити іронію, гумор і бути здатним на сарказм у виховних цілях. Послугуючись крилатими словами і літературними образами, варто стежити за тим, щоб вони були зрозумілі, а в разі потреби – роз'яснити їхній зміст і джерела [8, с. 83].

Ораторське мистецтво припускає уміння імпровізувати, згортати і розширювати усну інформацію залежно від обставин (нестача чи перерозподіл лекційного часу, рівень підготовленості аудиторії й ін.).

Пробудження, формування, розвиток і підтримування уваги курсантів і слухачів до мови лектора поряд із задоволенням їхнього інтересу до тематики лекції або виступу – чи не найскладніше зі складових ораторського мистецтва викладача ВНЗ системи МВС. Як уже відзначалося вище, кризи уваги настають через певні проміжки часу: перша настає на 15–20-й хвилині слухання, друга – на 30–35-й хвилині. Ситуація ослаблення уваги виникає в будь-якій аудиторії, оскільки це психофізіологічний процес. Психологічне мистецтво викладача виявляється в умінні максимально “згладити” кризові піки оптимальним сполученням ораторських прийомів: переключенням уваги, жартом, оригінальним прикладом і т.д. [10, с. 87].

Перша особливість психології ораторської праці визначається двома постійними об'єктами – матеріалом і аудиторією. Матеріал лекції, виступу – це те, що доводиться досліджувати, а потім витлумачувати в публічному слові. Тому гарне знання своєї науки, галузі – найперший обов'язок викладача ВНЗ системи МВС. Він повинен добре орієнтуватися в суті матеріалу, у досягненнях даної галузі науки, бути її активним діячем. Матеріал не терпить споглядального чи споживчого ставлення. Лише активна енергія оратора здатна ввімкнути фактор мотивації курсантів і слухачів, розбудити їхній інтерес і спрямувати їхню увагу на проблему, що викладається [8, с. 87].

Аудиторія – це інший об’єкт праці оратора. Вона становить соціально-психологічну мікроспільність. Аудиторія є адресатом оратора, його “співтворчим суб’єктом”, і ця співтворчість виражається в активній підтримці зусиль викладача. Від того, як ставляться курсанти і слухачі до мови викладача, залежать успіх або неуспіх його виступу [10, с. 92].

Отже, соціально-психологічна мікроспільність аудиторії виступає як об’єкт і суб’єкт співтворчості. Ці функції діють одночасно і нерозривно, однак інтенсивність їхнього прояву залежить від умінь самого викладача ВНЗ.

Друга психологічна особливість ораторської праці – його індивідуальна форма, і в цьому значенні усний виступ – це театр одного актора. Викладач-початківець ВНЗ системи МВС, член кафедрального колективу, має можливість порадитися зі своїми більш досвідченими колегами, вислухати і врахувати всі їх зауваження про план і текст підготовленої ним лекції, але, у кінцевому рахунку, його успіх залежить від нього самого – автора і виконавця.

Творчість викладача є цілеспрямованою, і його мета – вплив на курсантів і слухачів. Ось чому на підготовчому етапі лектор, оратор повинен співвіднести себе з аудиторією і подивитися на себе її очима. На допомогу йому приходять інтуїція, уява і досвід. Фізично оратор у своїх думках і почуттях залишається один на один із самим собою. З одного боку, він індивідуальний, суб’єктивний і ніби “закритий”, з іншого боку, – “відкритий”, оскільки адресується до певної соціально-психологічної спільноти курсантів і слухачів, самореалізується й об’єктивується через неї. Усе, сказане ним, стає колективною творчістю (слухання, розуміння, конспектування). Ця діалектика суб’єктно-об’єктного, “закритого”-“відкритого” і є тим психологічним феноменом, знання і уміле використання якого становить один з елементів ораторської майстерності викладача ВНЗ системи МВС [9, с. 97].

Третя особливість ораторської праці – це його ситуаційність. Кожен публічний виступ, доповідь, лекція відбуваються в конкретній психологічній ситуації, яка ніколи повністю не повторюється і всі особливості якої передбачити неможливо [9, с. 98]. Так, наприклад, при читанні лекції у ВНЗ змінюються “потoki”, приходить різна кількість курсантів і слухачів, що по-різному розсаджуються в аудиторії; додалася нова інформація, аудиторія чимось схвильована чи втомилася, половина учнів занедужала на грип, сам лектор не “в формі”, за вікном весна, і учні не можуть зосередитися, і т.д. Головне в будь-якій ситуації – внутрішньо зібратися, опанувати її, перемогти обставини, придумати нові прийоми, ходи, “навести мости”, зімпровізувати.

Варто не тільки розвивати власну комунікативну майстерність, але і прищеплювати курсантам і слухачам культуру спілкування. Викладачеві потрібні як знання їх психології, так і постійне урахування соціологічних даних, що стосуються особливостей соціалізації і ціннісних орієнтацій сучасної молоді.

Варто враховувати, що в ораторському мистецтві викладача ВНЗ системи МВС виявляється діалектика визначеного і невизначеного. Визначене – це знання специфіки красномовства і його можливостей, суб’єктивний досвід викладача ВНЗ, обсяг і характер розробки теми. Невизначене завжди багатозначне. Якщо визначеність праці викладача додає йому впевненість, то невизначеність є причиною хвилювань, роздумів. Психологічна перемога особистості викладача ВНЗ системи МВС над цією подвійністю – уміння сконцентруватися, зробити все можливе, щоб ця впевненість превалювала. Культура праці лектора й оратора може і повинна стати засобом такої впевненості і визначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Корніяка О.М.* Самопрезентація особистості і культура спілкування / О.М. Корніяка // Шкільна бібліотека. – 2013. – № 3. – С. 86–87.
2. *Іванчук В.* Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання / В. Іванчук // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 28–31.
3. *Віаніс-Трофименко К.Б.* Підвищення професійної компетентності педагога / К. Б. Віаніс-Трофименко, Г.В. Лісовенко. – Х. : Основа, 2007. – 176 с.
4. Педагогика : учеб. пособие для студ. пед. вузов и пед. колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Педагогическое общество России, 2009. – 640 с.
5. *Пометун О.І.* Сучасний урок : Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко; за заг. ред. О.І. Пометун. – К. : А.С.К., 2006. – 192 с.
6. *Радченко А.* Професійна компетентність учителя / А. Радченко. – Х. : “Основа”, 2006. – 128 с.
7. *Артикуца Н.* Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Н. Артикуца // Право України. – 2006. – № 4. – С. 56–67.
8. *Цимбалюк І.М.* Психологія спілкування : навч. посіб. / І.М. Цимбалюк. – К. : ВД “Професіонал”, 2007. – 197 с.
9. *Сергеев И.С.* Как реализовать компетентностный подход в обучении / И.С. Сергеев // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2013. – № 8. – С. 29–39.
10. Стратегия модернизации содержания общего образования. – М. : ООО “Мир книги” 2011. – 218 с.

Отримано 12.03.2014